

Aleksandr F. Koszolaп

Розвиток польської освіти на території Поділля в ХІХ - початку ХХ століття

Kultura i Wychowanie 2, 84-93

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Розвиток польської освіти на території Поділля в XIX - початку XX століття

Aleksandr Kosholap

Вінниця, Україна

smetanskij@list.ru

Ключові слова: розвиток польської освіти на території Поділля в XIX початку XX століття, етапи та чинник становлення польської освіти, історичні періоди, методичне та кадрове забезпечення закладів освіти, діяльність благодійницьких організацій, товариств і меценатів.

Постановка проблеми. Із входженням території Поділля до складу Російської імперії його населення продовжувало формуватися як поліетнічна спільнота. Окрім українців, в губернії проживали євреї, поляки, німці та представники інших національностей, які мирно співіснували з корінним населенням, збагачуючи та доповнюючи одні одних.

Мета статті: враховуючи малодослідженість цієї проблеми, автор публікації прагне на основі архівних джерел і документів висвітлити процес розвитку польської освіти на території Поділля в зазначений період.

На середину XIX ст. у трьох губерніях – Київській, Волинській і Подільській проживало 85 % усього польського населення Наддніпрянщини. Прагнучи показати свою

Олександр Федорович Кошолоп, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського, м. Вінниця, Україна

лояльність до місцевої польської аристократії, замаскувати політику русифікації земель щойно приєднаної Правобережної України, царат до 1830 року зберіг привілейоване становище польської громади в її регіонах, використання польської мови і судочинства в державних установах, доступ до посад усіх рівнів місцевої влади, залишив недоторканими їх земельні володіння та систему освіти¹.

Можливість навчання рідною мовою для польської спільноти була одним із вирішальних чинників збереження національної самосвідомості. Темпи розвитку польського шкільництва у регіонах мали різну інтенсивність. Особливо високими вони були на території Подільської губернії. На думку В.Гаврилюка, саме завдяки освіті поляки намагалися «...добитися переваг над росіянами та українцями в отриманні кращих та вигідніших посад. Польські дворяни та католицьке духовенство виділяли на ці цілі великі кошти. Особливо щедро фінансувалися богословські навчальні заклади Вінниці, які успішно насаджували католицизм в середовищі не тільки польської, але й української шляхетської верхівки»².

Духовним оплотом польського населення на території Поділля були римо-католицькі

1 Баженов Л.В. Польська громада Могилівщини та її видатні представники у XIX – на початку XX ст. – Поділля в контексті української історії // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця, 2001. – С. 105-115.

2 Гаврилюк В.В. Освітня діяльність польської шляхти на Поділлі у другій половині XIX століття // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені М.Коцюбинського. – серія: Історія. – вип. 14. – Вінниця, 2008. – 357 с.

костели та монастирі. Факти свідчать, що до 30-х років XIX ст. римо-католицькі парафії мали досить міцні позиції. Так, на 1810 рік на території Поділля успішно функціонували 74 кам'яних костьоли, 27 – дерев'яні, 12 кам'яні та 29 дерев'яні каплиці, яких обслуговували 284 священики. Прихід римо-католицьких культових закладів у зазначений час складав 196 725 парафіян. На їх базі успішно діяло 30 приходських училищ³. В цілому, до польського повстання 1830 року, на території Поділля діяло близько 130 римо-католицьких костьолів і 30-ти монастирів⁴. У 1803 р. генеральним візитером училищ Київської, Волинської та Подільської губерній було призначено Тадеуша Чацького, людину з надзвичайним розумом, історика, правника, економіста. Ним був розроблений «Проект утвердження волинської гімназії в місті його імператорської величності Крем'янці і всіх шкіл, які подані на найвище ствердження від візитера шкіл трьох губерній: Волинської, Подільської і Київської». 24 січня 1803 року російським імператором Олександром I було подано до сенату указ, який затверджував утворення гімназій та інших при них установ. П'ятий і шостий розділи цього документа були присвячені реформуванню системи освіти на території Подільської губернії. У «Проекті» Чацький наголошував на необхідності реформування системи освіти, адже, після поділів Речі Посполитої кількість учнів, що відвідували навчальні заклади, значно скоротилася. Так, тільки в Подільській губернії на 292 жителя приходився один учень, що навчався в школі⁵ [9, с. 108]. Спроби Т. Чацького реформувати

освітню галузь викликали широке схвалення серед польського населення Поділля. Так, у 1803 р. монахи цілого ряду римо-католицьких монастирів прийняли рішення почати займатися вихованням молодого покоління й відкрити для дітей церковноприходські школи. Трьохкласні школи були відкриті при домініканських монастирях у Летичеві, Мурафі, Тиврові, Тульчині та Сокільці. Згодом, за розпорядженням російського уряду від 1832 р. про закриття монастирів, в яких мала кількість монахів і відсутні засоби для їх існування, в 1838 р. Сокілецький, Тиврівський і Тульчинський монастирі та школи, які існували при них, були закриті⁶.

Водночас, було відкрито початкову школу у містечку Печера Брацлавського повіту. Вона функціонувала при домовій каплиці графів Свейковських. У школі вчителі-поляки навчали селянських дітей читати й писати. Саме навчання велося польською мовою. Настоятель православної церкви в Печері Іосиф Гаєвський, який народився в 1807 р., стверджував, що в 1817-1818 рр. він і сам навчався в зазначеній школі. Заняття в ній проводив учитель Жолинський, який кожного дня перед початком уроків водив учнів, у тому числі й православних, на ранкове богослужіння, яке відбувалося в родовій каплиці Свейковських⁷.

Щоб зібрати кошти на відкриття гімназій, Т. Чацький об'їздив Волинь, Поділля та Київщину, де виступав перед населенням і представниками духовництва та дворянства. За досить короткий час йому вдалося зібрати на потреби освіти біля двох мільйонів польських злотих. Тільки після виступу на з'їзді духовенства в Луцьку пожертвування склали

3 Державний архів Вінницької області (ДАВО). – Ф. 54, оп. 1, спр. 36, арк. 7.

4 Симашкевич М. В. Римское католичество и его иепархия на Подолии. – Камянец-Подольский, 1872. – 469 с.

5 Павлюк В. Стан польської освіти на Правобережній Україні на початку XIX ст. // Національні меншини Правобережної України. 36. Наук. Праць. – Т.18. – Житомир, 1998. - С. 108.

6 Подольские Епархиальные ведомости №13, 13 марта 1884 г. с. 267-274.

7 Подольские Епархиальные ведомости №13, 13 марта 1884 г. с. 267-274

416 720 польських злотих або 62 358 карбованців сріблом. На зібрані кошти Т. Чацький заснував нові та покращував стан існуючих навчальних закладів Правобережної України. За його сприянням були відкриті Барська та Вінницька гімназії. З прибутків, які становили на Поділлі 11 840 крб. сріблом, він виділив на потреби Кам'янецької та Вінницької гімназій 7260 карбованців сріблом⁸. Статус гімназії мали також чотириохкласні школи у Барі та Немирові, які контролювались польською шляхтою⁹. У Вінницькій чоловічій гімназії здебільшого навчались діти-католики, але були й православні та греко-уніати. Останніх було не більше 5%. 96 % учнів становили діти дворян. У 1831 р., на час закриття гімназії, в ній навчалось 200 дітей¹⁰.

Система навчання в функціонуючих гімназіях була розбита на чотири однорічних і три двохрічних курси. В початкових класах основна увага приділялася розвитку та зміцненню пам'яті. Цьому повинно було сприяти вивчення різних мов: латинської, польської, російської, німецької, французької, а згодом і англійської. На вивчення кожної з мов відводилось чотири години на тиждень¹¹. По успішному закінченні чотирьох класів учень переходив на дворічний курс. На цьому етапі навчання діти вивчали шість обов'язкових предметів: математику з логікою, фізику, хімію з історією природи, історію Польщі, географію, право та літературу та цілий ряд додаткових: математику, астрономію, граматику слов'янських мов, музику, малювання та

гімнастику¹². Взаємовідносини учнів та вчителів регулював учнівський суд, де розглядалися всі спірні питання. Головною метою нововведення було встановлення між учнями та вчителями тактовних, дружніх відносин. Суд складався з трьох арбітрів, яких обирали по одному з кожного курсу. При цьому, чотири перші курси не мали права мати своїх представників у цьому органі. Крім суддів, учні старших класів обирали три цензора. Дирекція слідкувала за ходом виборів, а потім затверджувала склад учнівського суду. На розгляд суду виносилися питання пропуску учнями занять, випадки непослуху, успішності, вживання нецензурних слів. Одночасно була розроблена чітка система покарань, яка передбачала: публічне оголошення по класах про тих, хто порушував шкільний статут, заборона носіння парадної форми, виключення з школи тощо¹³. Після придушення повстання 1830–1831 рр. царський уряд розпочав масові репресії проти його учасників, відкинув політику загравання з польською меншиною Правобережжя та рішуче ліквідував її привілеї. За короткий час на території Правобережної України було закрито велику кількість костелів і монастирів, внаслідок чого система польського шкільництва втратила одне з найважливіших джерел фінансування. З приводу цього Д. Бовуа пише, що скасування добродійної діяльності католиків розпочалося, власне, „з грудня 1831 року, коли Комітет у справах західних губерній затвердив правила конфіскації католицьких монастирів»¹⁴.

8 Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. – Вінниця, 2007. – 166 с.

9 Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X–XX ст.). Нариси. – К., 1991. – С.128.

10 Михалевич І.К. Каменец-Подольська гімназія. Историческая записка о пятидесятилетнем её существовании (1833-1883). В 2-х Ч. с Приложением. – Ч. I. – Каменец-Подольск, 1883. – С. 13-15.

11 ДАВО. – Ф. 230, оп.1, спр. 67, арк. 34-35

12 Диміч О.В. Освіта на Поділлі в кінці XIX – на початку XX ст. // Актуальні проблеми Вітчизняної та всесвітньої історії: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Луганськ, 2001. – С. 5- 8.

13 Тригубенко В. Фундатори освітньої системи XIX ст. // Освіта і управління. – 1998. – т. 2. част. 2. – С. 173 – 176.

14 Бовуа Д. Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831 - 1863). –К.: ІН ТЕЛ, 1996. – С. 299.

Д.М. Блудов склав список, до якого включив 304 монастирі і абатства Правобережжя, поділивши їх на три категорії: а) монастирі, служителі яких брали участь у повстанні; б) монастирі, які мали кріпаків-некатоликів; в) монастирі, які не мали мінімальної кількості ченців згідно з канонічними правилами..., і ліквідував їх близько двох третин. «Уважно придивившись до переліку скасованих монастирів, – зазначає Д.Бовуа, – можна відзначити цікаву закономірність: переважна більшість скасованих монастирів належали тим орденам, які найбільш активно підтримували своїми пожертвами розвиток освіти в цілому краї...¹⁵.

Репресивна політика царату була спрямована й проти землевласників, які брали участь у повстанні. Так було конфісковано маєтки та проведено декласацію шляхти, внаслідок чого близько 68816 чоловік було позбавлено шляхетства, заборонено вживання в діловодстві і судочинстві польської мови, призупинено роботу значної кількості польських навчальних закладів тощо¹⁶.

У 1832 р. Вінницьку гімназію було переведено до м. Кам'янець-Подільського. За наказом царського уряду директор гімназії, префект і деякі вчителі були звільнені з займаних посад. Більш того, після поразки польського повстання царський уряд закрив у Південно-Західному краї всі польські навчальні заклади, а на їх місці відкрив російські школи¹⁷.

Незважаючи на переслідування, яких за-

¹⁵ Там само.

¹⁶ Баженов Л.В. Польська громада Могилівщини та її видатні представники у ХІХ – на початку ХХ ст. – Поділля в контексті української історії // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції. – Вінниця, 2001. – С. 105-115.

¹⁷ Сесак І. В. Освіта на Поділлі. – У 2-х Ч. – Ч. II. Середні навчальні заклади Поділля у другій половині ХІХ - на початку ХХ ст. - Кам'янець-Подільський: Абетка - 1999. - 184с.

знавали представники польської спільноти, як і раніше, в середніх навчальних закладах Поділля переважну частину складали учні-католики. Так, у 1833 році з 98 учнів Кам'янець-Подільської гімназії 74 були вихідцями з сімей католиків і тільки 24 – православних¹⁸.

Не зазнав особливих змін релігійний склад учнів гімназії й у наступні роки її роботи. Так, у 1835 році з 221 учнів Кам'янець-Подільської гімназії римо-католицьку віру сповідали 171 чол., греко-католицьку 48 чол., лютеранську - 2 і іудейську - 1 чол.¹⁹.

На початку 30-х років ХІХ ст. на території Правобережжя серед заможної частини польської спільноти набирає сили рух меценатства. Факти відрахування на благодійницькі справи свідчать, з одного боку, про наявність додаткових можливостей вкладання виробничого доходу, а з іншого, про насправді благодійницькі наміри поміщицтва. Незважаючи на урядову заборону, на приватні кошти створювались та утримувались притулки, лікарні, школи, гімназії, надавались стипендії кращим учням тощо.

Вже в 1834 році Болеслав Потоцький відновлює в Немирові діяльність трьохкласного училища з окремими курсами німецької та французької мов. Директором училища був призначений доктор філософії Ян Мілановський, куратором Діонісій Опацький. Якщо на початковому етапі роботи училища в його стінах навчалось 216 учнів, то в наступні роки їх кількість зросла до 450. Переважну

¹⁸ Михалевич І.К. Каменец-Подольская гимназия. Историческая записка о пятидесятилетнем её существовании (1833-1883). В 2-х Ч. с Приложением. – Ч. I. – Приложение. – Каменец-Подольск, 1883. – С.

¹⁹ Михалевич І.К. Каменец-Подольская гимназия. Историческая записка о пятидесятилетнем её существовании (1833-1883). В 2-х Ч. с Приложением. – Ч. I. – Приложение. – Каменец-Подольск, 1883. – С.

частину учнів складали діти-католики і тільки двадцять чотири були православними. Як свідчать архівні джерела, Б.Потоцький постійно виділяв певні суми з своїх доходів на функціонування школи.

У 1835 року Б.Потоцького було призначено на посаду помічника попечителя Київського навчального округу. Своє становище та зв'язки він використав для підготовки підґрунтя для відкриття в Немирові гімназії. Після перетворення Немирівського повітового училища на гімназію Болеслав зобов'язався виплачувати на її утримання разом з парафіяльним училищем 3 252 руб., а також дав велику кількість книг для нагородження найкращих учнів²⁰.

Спочатку Немирівська гімназія була семи-класною, а потім восьмикласною. Кількість учнів у ній постійно зростала. Якщо на час відкриття гімназії в 1838 р. в її стінах навчалось 500 учнів, то в 1862-1863 рр. їх кількість зросла до 700.

У 1847 році Болеславом Потоцьким у Немирові і сусідньому селі Ковалівці були відкриті сирітські будинки та побудовано для гімназистів інтернат на 30 учнів²¹.

Справу благодійництва в Немирівських навчальних закладах продовжував Г.С. Строганов, який з січня 1864 р. був призначений новим опікуном гімназії²². До 1902 р. в Немирові успішно функціонувало і трикласне жіноче духовне училище, перетворене на дворічну жіночу школу, почесною опікункою якої з 1903 р. була М. Щербатова²³. Після смерті Болеслава Потоцького Марія Григорівна Щербатова на свої власні кошти продовжувала утримувати

чоловічу гімназію. Коли приміщення гімназії постраждало від пожежі, княгиня дозволила дітям навчатися в її палаці, а тим часом виділила кошти на ремонт навчального закладу. В 1897 році М.Щербатова та її син Володимир Олексійович виділили 4 тис. руб. на будівництво в Києві Політехнічного Інституту, за що отримали від керівництва лист-подяку²⁴.

Поміщик Віктор Дзедульський відкупив у Грушеві для своїх селян трикласну парафіяльну школу, яку відвідувало сто дітей. Учительський персонал був ретельно підібраний самим. В. Дзедульським. За короткий час діти навчилися добре читати та писати. Невдовзі В.Дзедульським було засновано в м. Яришеві друкарню, в якій, окрім книг на релігійну тематику, друкувалася навчальна література та букварі для селянських дітей²⁵.

Відчутну фінансову допомогу навчальним закладам Поділля надавав і граф З. Грохольський. Так, у 1910 році на кошти З. Грохольського та інших заможних вінничан було відкрито клуб із водних видів спорту. За короткий проміжок часу клуб набув широкої популярності в місцевих мешканців і невдовзі перетворився в ціле спортивне містечко, в якому були збудовані: причал для човнів, басейни для дорослих та малюків, гімнастичний майданчик, кегельбан тощо²⁶.

Одночасно, З. Грохольський ініціював відкриття у м. Вінниці польської гімназії й зобов'язався покривати з власних коштів дефіцит її бюджету на суму 27,3 тис. крб.²⁷.

Навчання в гімназіях, які функціонували

20 ЦДІАК України. Ф. 258, оп. 2, спр. 76. – Арк. 36.

21 ЦДІАК України. Ф. 258, оп. 2, спр. 76. – Арк. 36.

22 ЦДІАК України. Ф. 258, оп. 1, спр. 106. – Арк. 37.

23 ДАВО. – Ф.Д. 777, оп.1, спр.1, арк.. 71

24 ЦДІАК України. – Ф. 258, оп. 2, спр. 48. – Арк. 35.

25 Несторенко В.А. Культурно-освітній розвиток Поділля // Освіта, наука і культура на Поділлі. Збірник наукових праць. Т. 4., Кам'янець-Подільський, 2004. – 221 с.

26 ДАВО. – Ф.Р. – 5257. – оп. 1, спр. 11. арк..107

27 Там само.

на Поділлі в середині XIX ст. відбувалося на російській мові, яку царизм вважав важливим засобом русифікації корінного населення національних окраїн, зміцнення політичної єдності Російської імперії. Тільки в 1857 р. царський уряд дав дозвіл на викладання польською мовою в приватних жіночих навчальних закладах Південно-західного краю. В 1860 році розпочалось навчання на польській мові і в Кам'янець-Подільській чоловічій гімназії²⁸.

Спільні зусилля польської спільноти дали можливість не тільки мобілізувати навколо освітньої справи широкі кола польської громадськості, але й залучити населення Поділля до боротьби за свої економічні та політичні права. Масові селянські заворушення подільського селянства, викликані грабницькою земельною реформою 1861 року, активізували діяльність в Україні польських революціонерів, які хотіли скористатися революційною активністю народних мас і відновити незалежність Польщі.

Наприкінці 50-х рр. XIX ст. центром антиурядового руху на Поділлі стає Немирівська гімназія, в якій утворився таємний гурток, який підтримував зв'язки з київською таємною групою Є. Мосановського. На Правобережній Україні підготовкою повстання керував "Провінційний комітет на Русі", який мав філіали в багатьох населених пунктах Поділля. З метою поширення революційних ідей і підготовки до збройного повстання, а також залучення на свою сторону українського населення в 1861 р. тільки на Вінниччині, в містах Ладжині, Томашполі, Печорі та Гранові було засновано таємні польські школи. Учні, що їх відвідували, знайомилися з творами Т. Шевченка, О. Пушкіна, А. Міцкевича,

залучалися до заготівлі зброї та продуктів харчування. Керівникам організації вдалося створити повстанські загони, в яких налічувалося понад три з половиною тисячі добровольців²⁹.

Процес навчання в цих школах передбачав не стільки досягнення державних стандартів у вивченні певних предметів, скільки формування в польській молоді патріотизму через вивчення польської літератури, філології та історії. Ці таємні навчальні заклади одночасно ставали тими інституціями, що формували в підростаючого покоління усвідомлення приналежності до певної спільноти й гордість за національну приналежність до польського етносу. Таємні навчальні заклади також сприяли консолідації української та польської молоді в її боротьбі проти самодержавства.

Влада через поліційну систему та широку сітку таємних агентів контролювала діяльність польської спільноти. Під наглядом поліції у Вінницькому повіті перебувало 44 чоловік, Гайсинському – 64, Могилівському – 26, Літинському – 29, Ямпільському – 26, в Кам'янець-Подільську – 35³⁰.

Після польського повстання 1863 року царський уряд розпочав планомірне переслідування всіх проявів національного самовираження населення Правобережної України. Нищівного удару зазнала й система освіти. Була заборонена діяльність польських навчальних закладів. Так, тільки в Немирівській гімназії чисельність учнів скоротилася у 3,5 рази. У 1867 році в її стінах навчалось всього 198 учнів, з них 140 дітей дворян та чиновників, 14 – духовенства, 24 – міщан, 16 селян, 4 – іноземця³¹.

28 Михалевич И.К. Каменец-Подольская гимназия. Историческая записка о пятидесятилетнем её существовании (1833-1883). В 2-х Ч. с Приложением. – Ч. I. – Каменец-Подольск, 1883. – С. 113.

29 ДАВО. – Ф. 230, оп. 1, спр. 67, арк. 133 - 135.

30 Зінченко А.Л. Поділля. – К., 1998. – . 87 с.

31 Вінниччина: минуле й сьогодення // Краєзнавчі дослідження.

Зазнала репресивних дій царизму й Кам'янець-Подільська гімназія. Для наведення порядку в навчальному закладі до Кам'янця приїхав сам попечитель Київського навчального округу. 55 учнів VII класу були звинувачені в неблагонадійності й виключені з навчального закладу. Трьом із них назавжди було заборонено вступати у вищі навчальні заклади Київського навчального округу³².

Директора гімназії Бякстера було звільнено з роботи, а інспектора Францена переведено до Чернігівської гімназії. Навесні 1864 року, за проханням генерал-губернатора Південно-Західного краю, царський уряд заборонив полякам займати посади учителів і наставників у цьому регіоні. Вакансії, що з'явилися в зв'язку з цим, займали вчителі-росіяни, яким царська адміністрація виплачувала до 50% надбавки до заробітної плати. З початку 1865-1866 навчального року в гімназії було введено викладання закону Божого римо-католицького віросповідання російською мовою³³.

Одночасно, в гімназії були вжиті самі суворі заходи, щоб не допустити крамоли в стіни навчального закладу. Від вступаючих до гімназії дітей-поляків вимагалась розписка про благонадійність і заява поручителів³⁴.

Суттєво змінилася ситуація і в національ-

–Вінниця, 2005. – 324 с.

32 Михалевич І.К. Каменец-Подольская гимназия. Историческая записка о пятидесятилетнем её существовании (1833-1883). В 2-х Ч. с Приложением. – Ч. I. – Каменец-Подольск, 1883. – С. 121.

33 Михалевич І.К. Каменец-Подольская гимназия. Историческая записка о пятидесятилетнем её существовании (1833-1883). В 2-х Ч. с Приложением. – Ч. I. – Каменец-Подольск, 1883. – С. 122.

34 Михалевич І.К. Каменец-Подольская гимназия. Историческая записка о пятидесятилетнем её существовании (1833-1883). В 2-х Ч. с Приложением. – Ч. I. – Каменец-Подольск, 1883. – С. 122.

Стіл 1.

Віросповідання учнів	Роки						
	1864	1865	1866	1867	1868	1869	1892
Православні	1	26	33	35	45	80	202
Католики	63	100	151	122	124	133	125
Євреї	9	5	21	6	14	18	27

ному складі учнів подільських гімназій. Якщо до середини XIX ст. в них переважали діти-католики, то, після придушення царизмом польського повстання 1863 року, їх чисельність у гімназіях почала різко зменшуватись, а кількість дітей православної віри помітно зростала. Зокрема, Михалевич І.К., висвітлюючи зміни національного складу учнів Кам'янець-Подільської гімназії, наводить такі дані³⁵:

В умовах царської реакції продовжував формуватися досвід таємного національного шкільництва. Польські селяни виявляли особливий потяг до налагодження у своїх селах початкової системи освіти, яку вони тлумачили як триєдину цілісність – навчання релігії, читанню та польській граматиці⁵⁵⁷. З 80-х рр. XIX ст. у селах Правобережної України з ініціативи Й.Анжейовського та Л.Янковського при маєтках польських поміщиків та римо-католицьких костельох почали виникати таємні польські школи. Першість у цій справі посідав Кам'янець-Подільський, де з ініціативи подружжя Квятковських виникло таємне товариство «Oswiata». За його сприянням у приватних помешканнях міщан було організоване навчання 200 дітей за програмами варшавських шкіл. У 1897 році в м. Києві

35 Михалевич І.К. Каменец-Подольская гимназия. Историческая записка о пятидесятилетнем её существовании (1833-1883). В 2-х Ч. с Приложением. – Ч. I. – Каменец-Подольск, 1883. – С. 153.

утворюється «Polskie towarzystwo oświaty iudowej na Rusi», яке очолив Б. Ярошевич. Завдяки «Товариству» в місті розпочала діяльність трирічна освітня мережа з 9 класів, у яких щорічно навчалося 100 учнів. Окрім цього, проводилася широка самоосвітня робота учнівської молоді у парах, регулярно організовувалися курси для польської гімназійної молоді та відкрито «Летючий університет» для студентської молоді. Подібні навчальні заклади виникли і в Одесі, Катеринославі та інших населених пунктах України.

Дозвіл російського уряду на відкриття приватних польських навчальних закладів у 1905 році активізував шкільне будівництво. Однак, уже з 1907 року представниками царської адміністрації організовуються постійні перевірки польських навчальних закладів з метою виявлення і закриття тих, в яких навчалося менше 20-ти учнів. Тільки на території Правобережжя до 1911 року було закрито 287 подібних шкіл. З цього приводу Д. Бовуа зауважував, практику шкільного будівництва після 1905 року слід розглядати не лише як рух польської громадськості за створення інституцій відродження етнічної та національної самосвідомості, але і як організовані, цілеспрямовані заходи з реполонізації «оселяненої шляхти», котра після реабілітації масово українізувалася й зберігала лише окремі елементи належної до польської спільноти – римо-католицьке віросповідання та пам'ять про «приналежність до клейдону»³⁶.

Документи свідчать, що тільки напередодні Першої світової війни ставлення до польських навчальних закладів дещо поліпшилося. Урядовим розпорядженням від 1 липня 1914 року підтверджувалося право польських громад на організацію, відкриття

та утримання початкових навчальних закладів. Завдяки розгалуженій системі польських громадських товариств утворення мережі початкових навчальних закладів проходило планомірно та організовано. Подекуди поляки самостійно захоплювали сільські та міські будівлі для відкриття в них навчальних закладів. З приводу цього 10 жовтня 1918 року в м. Вінниці відбулося спільне засідання Повітової Народної Управи, виконкому повітової шкільної ради та представників Манежі Польської шкільної.

Розглядалося питання про самочинне захоплення польським населенням під керівництвом польської Мацежі в Курниках, Біскупці та інших населених пунктах Вінниччини приміщень земських шкіл і відкриття в них польських початкових навчальних закладів. Подібні дії нарадою були визнані незаконними.

Мацежі польські пропонувалося в найкоротший термін подати перелік польських шкіл і детальні відомості про них для занесення їх до шкільної земської сітки. Для згладження конфлікту та забезпечення інтересів обох сторін Нарадою пропонувалося організувати в захоплених поляками школах навчання в дві зміни³⁷.

Особливо високі темпи польського шкільного будівництва були в Подільській губернії, де в добу Центральної Ради функціонувало 546 початкових шкіл, у той час як у Волинській – 507, а в Київській всього 194³⁸.

Вагомий внесок у формування польської системи освіти на території Правобережжя внесла «Rada oświatowa», яку очолив Францішек-Салезі Потоцький, який під час Першої світової війни очолив Печерське відділення

36 Бовуа Д. Битва за землю в Україні 1863 – 1914. Поляки в соціально-етнічних конфліктах // Д.Бовуа; пер. з франц. З.Борисюк. – К., 1998. – 334 с.

37 ДАВО. – Ф. 230, оп. 1, спр. 67, арк. 133 - 135.

38 Wilczynski J. Polskie kolegium uniwersyteckie w Kijowie 1917-1919 // Pamietnik Kijowski. – t. 2, 1963. – S. 195-214.

та ввійшов до наглядової ради Теплицького відділення Польського товариства допомоги жертвам війни. Як член Центрального державного комітету у справах дітей-біженців Ф.Потоцький займався збором пожертвувань і організацією для них початкових навчальних закладів. На початку 1917 р. Ф.Потоцький виступає одним із засновників Польського науково-виховного осередку, сконцентрованого у двох гімназіях і Вищих наукових курсах, перетворених потім у Польський університетський колегіум. Він також брав участь у роботі III з'їзду Польських організацій в Україні, що проходив у Києві 18–24 червня 1917 року та був одним із ініціаторів створення Польського народного університету у м. Вінниці³⁹.

В умовах легалізації польської освіти та різкого збільшення кількості початкових навчальних закладів на території Поділля постала проблема їх кадрового забезпечення. Певний проміжок часу нестачу педагогічних кадрів вдавалося компенсувати за рахунок біженців, які склали близько 60% від загальної чисельності учительського персоналу польських початкових і середніх навчальних закладів. Так у 1918 році, після підписання Брестського мирного договору, яким передбачалася реевакуація біженцями, «*Masiers polska*» звернулася до Міністерства польських справ УНР про відстрочення повернення польських біженців на батьківщину. У зверненні говорилося, що «від'їзд цих працівників загрожує повною руйнацією польського»⁴⁰.

З метою підготовки педагогічних кадрів на Поділлі були організовані короткотермінові вчительські курси у Вінниці, Летичеві та інших містах України. Окрім того, з ініціативи

39 Колесник В. Відомі поляки в історії Вінниччини: Біографічний словник. – Вінниця, 2007. – 166 с.

40 ДАКО, Ф. 1787, оп7, спр. 37, арк..5

«Польського комітету виконавчого на Русі» у 1918 році у Вінниці та Києві було відкрито польські учительські семінарії⁴¹.

Керівництво гетьманської держави, враховуючи громадську думку щодо задоволення культурних потреб національних меншин, в урядовому повідомленні від 10 травня 1918 р. завіряло, що в Українській Державі «уряд ставиться з великою пошаною до їх культури та не буде послуговуватись ніякими засобами гніту й нетерпимості по відношенню до якої б то не було частини своїх громадян»⁴².

Про зміну ставлення уряду до польської меншини свідчить той факт, що тільки на протязі 1918 року було взято на державне фінансування 12 польських гімназій. Одночасно, продовжували утворюватись нові польські навчальні заклади на території Правобережжя. Так, тільки восени 1918 року польська громада м. Кам'янець-Подільського відкрила 2 польські гімназії та підготовчі курси при них⁴³. Велике значення мало відкриття при історико-філологічному факультеті Кам'янець-Подільського Державного Українського університету кафедри польської мови та літератури⁴⁴.

Для забезпечення польських навчальних закладів методичною літературою Київська окружна рада польських рятункових товариств організувала видання 20 назв підручників кількістю 158, 1 тис примірників на суму 180 тис. крб. Публікувалися вони у друкарнях, що належали як приватним особам, так і польським освітнім товариствам. Зокрема, в Подільській губернії «*Masiers polska*»

41 Z Wydziału Oświaty P.K.W. // Przewodnik oświatowy, 1918. -1918. – 3-6 – luty – marzec. – S. 46-48.

42 Державний вісник. - 1918. - 16 травня

43 Відродження. -1918. - 16 липня; Нова Рада. – 1918.

44 Майборода В.К., Майборода С.В. Гетьман Скоропадський і освітні справи в Україні // Освіта. - 1992. - №24 -25.

володіла власною друкарнею, прибраною за кошти З. Грохольського. Одночасно польські школи отримували посильну допомогу від професорсько-викладацького складу місцевих навчальних закладів. Зокрема, член правління «Masiery polskiej» Подільської губернії професор В.Варжанський розробив навчальну програму для польських початкових навчальних закладів, а професор Г.Улашин упорядкував для них граматику польської мови⁴⁵.

Висновки: Таким чином, незважаючи на складні соціально-політичні умови, формуванням широкої мережі польських навчальних закладів на території Поділля в XIX – на початку XX ст. фактично займався весь спектр польського громадсько-політичного представництва регіону. В результаті цього темпи розвитку польського шкільництва були досить високими. Односно з утворенням польських початкових шкіл відбувався процес формування й середньої ланки освіти, що в повній мірі відповідало інтересам всього польського населення Подільської губернії. ■

45 Zjazd polski na Rusi w Kijowie w dniach 18-24 czerwca 1917 roku. – Winnica. 1917. – 134 s

Aleksandr F. Kosholap

Vinnitsa, Ukraine

smetanskij@list.ru

Keywords: the development of the Polish education on the territory of Podillya in the XIX-th - early XX-th century period, stages and factors of the formation of Polish education, historical periods, methodical supply and peopleware of educational institutions, the activity of charitable organisations, associations and sponsors.

The development of Polish education on the territory of Podillya in the XIX-th - early XX-th century period

Abstract

The article is dedicated to the before little-known problem concerning the development of the Polish education on the territory of Podillya in the XIX-th - early XX-th century period. The material, collected and systematized on the basis of archival sources and documents, is significant not only for the scientists on the history of pedagogy, but also for a wide range of teachers-practitioners and the public in general.

The article illustrates the main stages of the formation of the Polish education, analyzes the factors that significantly influenced its development on Podillya in the XIX-th - early XX-th century period, gives the information about the development of the Polish education in different historical periods, methodical supply and peopleware of educational institutions, charitable organizations, associations and sponsors' activity, the examples of organization of activity in educational institutions, the analysis of the content of studying in them.

The author not only highlights the positive aspects in the formation and the development of the Polish education on Podillya but also provides examples of complex situations, which negatively affected this process.

It is found out that the wide range of the Polish social-political representation in the region was engaged in the process of the formation of a wide network of Polish schools on the territory of Podillya in the XIX-th - early XX-th century period. Simultaneously with the formation of the Polish primary schools, there was a process of formation of secondary schools, which totally took into account the interests of the entire Polish population of province.

Alexander F. Kosholap, PhD in Pedagogy, Assistant Professor of Pedagogy in Vinnitsa State Pedagogical University